

Kazimiera Nowak-Sapota*

PROGNOZA GOSPODARSTW DOMOWYCH
KIEROWANYCH PRZEZ OSOBY W STARSZYM WIEKU

1. Wstęp

Badania dotyczące roli gospodarstw domowych są przedmiotem zainteresowania zarówno ludzi nauki, jak i organów władzy. Wynika to z faktu, że gospodarstwo domowe, jako podstawowa komórka społeczno-gospodarcza, stanowi punkt wyjścia do prac związanych z planowaniem szeroko pojętych potrzeb społeczeństwa.

Specyficzną kategorię z punktu widzenia tych potrzeb oraz miejsca i roli w społeczeństwie stanowią gospodarstwa domowe kierowane przez osoby w starszym wieku¹. Znajomość aktualnego stanu tych gospodarstw oraz ocena przewidywanych kierunków ich rozwoju stwarzają możliwość podejmowania decyzji w zakresie polityki zatrudnienia, budownictwa mieszkaniowego, ochrony zdrowia, itp.², których celem jest zapewnienie odpowiedniego poziomu życia ludności.

Problem ludzi starszych, tak aktualny w chwili obecnej, będzie występował z coraz większym natężeniem w okresie perspektywnym, o czym świadczą między innymi następujące liczby. Według danych Narodowego Spisu Powszechnego 1970 r.³ stan ludno-

Dr, adiunkt w Zakładzie Demografii i Statystyki UŁ.

¹ Pod pojęciem tym rozumieć będziemy ludność w wieku 60 lat i więcej.

² Z. M i c h a ł k i e w i c z, Proces starzenia się ludności i jego ekonomiczno-społeczne skutki, "Zdrowie Psychiczne" 1971, nr 1-2.

³ Narodowy Spis Powszechny 1970, Wyniki ostateczne. Struk-

ści Polski zamieszkałej w gospodarstwach domowych wynosił 31'750,6 tys. osób, w tym 18,2% stanowiła ludność w wieku 60 i więcej lat. Osoby w starszym wieku kierowały 2288,4 tys. gospodarstw domowych, których udział w ich ogólnej liczbie kształtował się na poziomie 24,4%.

Przeciętna wielkość gospodarstwa kierowanego przez osobę w wieku 60 lat i więcej wynosiła 2,52 osób w stosunku do 3,37 dla ogółu gospodarstw w Polsce; są to więc na ogół gospodarstwa niewielkie, prawdopodobnie w znacznym stopniu tworzone przez osoby samotne. Już to proste zestawienie sugeruje doniosłość problemu, jakim jest miejsce człowieka starszego w rodzinie i społeczeństwie. O wadze tego zagadnienia w latach następnych świadczą przewidywania dotyczące rozwoju liczby ludności w starszym wieku w Polsce. Z danych prognozy ludności sporządzonej w Głównym Urzędzie Statystycznym na lata 1971-2000⁴ wynika, że w badanym trzydziestoleciu liczebność starszego odłamu ludności (kobiet w wieku 60 i więcej lat, mężczyzn 65 i więcej lat) wzrośnie do 6 mln osób, w stosunku do 3 560 tys. osób w 1970 r., co stanowi przyrost o około 69%. W tym samym czasie ogólna liczba społeczeństwa Polski wzrośnie tylko o ok. 18%. Należy się spodziewać, że procesowi temu towarzyszyć będą zmiany w liczbie i strukturze gospodarstw domowych według ich wielkości. Stwarza to potrzebę prowadzenia ciągłych prac w zakresie oceny stanu aktualnego, jak i kierunków rozwoju gospodarstw domowych w okresie perspektywicznym.

2. Cel, zakres i metodologia badań

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie prognozy stanu i struktury gospodarstw domowych według liczby osób kierowanych przez ludność w wieku 60 i więcej lat.

tura demograficzna i zawodowa ludności. Gospodarstwa domowe, GUS, Warszawa 1972.

⁴ I. A l e k s i ń s k a, Prognoza GUS stanu i struktury ludności Polski w latach 1971-2000, "Wiadomości Statystyczne" 1971, nr 11.

Zgodnie z definicją przyjętą w NSP⁵ 1970 r. "za gospodarstwo domowe rodzinne należy uważać zespół dwóch lub więcej osób spokrewnionych (spowinowaconych) ze sobą, mieszkających razem i utrzymujących się wspólnie" oraz "za gospodarstwo osoby samotnej należy uważać każdą osobę, która utrzymuje się oddzielnie, bez względu na to czy samodzielnie zajmuje mieszkanie, czy też jest współlokatorem lub sublokatorem"⁶.

Osoba kierująca gospodarstwem domowym została określona jako głowa gospodarstwa domowego. Osoby tworzące gospodarstwa jednosobowe zaliczono również do zbiorowości głów gospodarstw.

Szacunki prognostyczne zostały opracowane na podstawie danych NSP 1970 r. Obejmują one przyszłe zmiany:

- w liczbie gospodarstw domowych kierowanych przez osoby w wieku 60 lat i więcej,
- w strukturze tych gospodarstw według liczby osób.

Zmiany w tym zakresie zaprezentowane zostaną według charakteru miejsca zamieszkania (miasto-wieś) w latach 1980-2000 z uwzględnieniem trzech momentów: 1980, 1990, 2000.

Biorąc pod uwagę aktualny stan metodologii prognoz demograficznych gospodarstw domowych i dysponując odpowiednimi danymi doszliśmy do wniosku, że najważniejsza z punktu widzenia celu badania jest tzw. metoda "headship rate"⁷. W terminologii polskiej określa się ją jako metodę współczynników częstości tworzenia gospodarstw domowych, co oznacza udział osób będących głowami gospodarstw domowych w ogólnej liczbie określonej kategorii ludności⁸.

Najważniejszym problemem metodologicznym przy prognozowaniu jest dokładna ocena przyszłego poziomu współczynników częstości

⁵ Skrótom tym oznaczono Narodowy Spis Powszechny.

⁶ Instrukcja dla rachmistrza spisowego, GUS, Biuro Spisów, Warszawa 1970.

⁷ Metoda ta jest szeroko stosowana w wielu krajach, a także zalecana przez międzynarodowe organizacje.

⁸ Methodes de projection des menages et des familles, Etudes Demographiques, N° 54, Nations Unies, Nowy York 1974; K. Nowak-Sapota, Prognoza stanu i struktury gospodarstw domowych w Łodzi do 1990 r. [w:] Struktura zasobów mieszkaniowych a perspektywiczna struktura rodzin, Rada Naukowa przy Prezydencie m. Łodzi, Łódź 1977, Materiały i Studia.

ci tworzenia gospodarstw domowych dla określonych kategorii ludności.

Podstawowe hipotezy wymagają szczegółowej analizy czynników powodujących ewentualne zmiany w tym zakresie.

Szacunku liczby i struktury gospodarstw domowych do 2000 r. dla starszego odłamu ludności dokonano w dwóch wariantach różniących się założeniami co do przyszłego poziomu współczynników częstości tworzenia tych gospodarstw:

wariant I - uwzględniający stałe współczynniki do 2000 r. obliczone na podstawie wyników NSP 1970 r.,

wariant II - zakładający wzrost poziomu współczynników dla poszczególnych kategorii ludności.

Informacje zaczerpnięte z NSP 1970 r. posłużyły do obliczenia współczynników częstości tworzenia gospodarstw domowych w przekroju miasto-wieś (dla Polski i województw) oddzielnie dla mężczyzn i kobiet według następujących kategorii stanu cywilnego: kawalerowie-panny, żonaci⁹, pozostali-pozostałe. Dla każdej z wymienionych grup udziały głów gospodarstw domowych opracowano w przedziałach wieku 60-69, 70 i więcej lat.

Proporcje głów gospodarstw domowych obliczono w stosunku do ogółu ludności w danej grupie wieku, płci i stanu cywilnego, a nie do ludności zamieszkałej w gospodarstwach domowych. Postępowanie takie było podyktowane zakresem informacji o ludności pozostającej w gospodarstwach zbiorowych i typu specjalnego¹⁰. Dane spisu 1970 r. nie uwzględniają struktury tych ostatnich według wieku i stanu cywilnego. Uniemożliwia to oszacowanie liczby ludności zamieszkałej poza gospodarstwami domowymi według wymienionych kategorii w kolejnych latach prognozy.

Przewidywana liczba gospodarstw domowych dla miast i wsi jest wynikiem następujących obliczeń:

- w pierwszej kolejności oszacowano liczbę gospodarstw domo-

⁹ Informacje o liczbie głów gospodarstw domowych przedstawione w NSP oddzielnie dla zamężnych i żonatyh połączono w jedną grupę obliczając współczynniki częstości dla mężczyzn pozostających w związkach małżeńskich. Oczywiście do zbiorowości głów włączono liczbę kobiet, które w 1970 r. stały na czele gospodarstw małżeńskich wychodząc z założenia, że głową takiego gospodarstwa może być mąż lub żona.

¹⁰ Jest to ogół ludności mieszkającej poza gospodarstwami domowymi. Definicje gospodarstw zbiorowych i typu specjalnego zamieszczone są w Instrukcji (patrz przyp. 6).

wych w odpowiednim przedziale wieku ludności sklasyfikowanej według płci i stanu cywilnego. Wielkości te otrzymaliśmy mnożąc poszczególne współczynniki częstości tworzenia gospodarstw domowych przez liczbę osób w danej grupie wieku, płci i stanu cywilnego wynikające z prognozy ludności:

- w wyniku agregacji odpowiednich iloczynów uzyskaliśmy ogólną liczbę gospodarstw domowych dla mężczyzn i kobiet w przyjętych grupach wieku, a następnie dla ogółu ludności starszej w miastach i na wsi.

Dla każdego z opracowanych wariantów projekcji ustalono strukturę gospodarstw domowych według liczby osób.

Przyjęte w prognozie hipotezy, zostaną omówione w dalszej części opracowania.

3. Ocena materiałów źródłowych

Podstawowych informacji dotyczących gospodarstw domowych dostarczają spisy powszechne. Dodatkowe dane możemy uzyskać jedynie drogą specjalnych badań ankietowych, ponieważ gospodarstwo domowe nie jest przedmiotem bieżącej ewidencji statystycznej.

W polskiej praktyce spisowej gospodarstwo domowe zostało uwzględnione w kolejnych spisach z lat 1950, 1960, 1970 i 1974. Opracowania spisowe z 1950 r. i 1960 r. nie mogły być wykorzystane z punktu widzenia celu badania, ponieważ nie uwzględniają struktury osób kierujących gospodarstwami domowymi według podstawowych cech demograficznych.

Pierwotnie, punktem wyjścia do ustalenia kierunku przyszłych zmian w liczbie i strukturze gospodarstw domowych miała być szczegółowa analiza materiałów spisowych z 1970 r. i 1974 r. Okazało się jednak, że sposób opracowania wyników dwóch kolejnych spisów jest zróżnicowany. Dotyczy to przede wszystkim struktury osób kierujących gospodarstwami domowymi według stanu cywilnego. W 1970 r. wyodrębnione zostały następujące kategorie stanu cywilnego: kawalerowie (panny), żonaci (zameżne) oraz pozostali (pozostałe).

W opracowaniu z 1974 r. osoby w stanie wolnym połączono w jedną grupę - pozostali (pozostałe). Z punktu widzenia tworzenia gospodarstw domowych wymieniona kategoria ludności jest bardzo

zróżnicowana. Mieszczą się w niej jednostki przechodzące samotnie przez życie, jak również osoby będące uprzednio w związkach małżeńskich. Możemy przypuszczać, że skłonność do tworzenia odrębnych gospodarstw domowych będzie inna wśród kawalerów i pańien niż w zbiorowości rozwiedzionych i separowanych. Różnice te mogą wyraźnie wystąpić w strukturze gospodarstw domowych według liczby osób.

Powyzsze wzgledy zadecydowaly o wykluczeniu z dalszej analizy materialow mikrospisu z 1974 r. Dodatkowym argumentem sklanajacym do podjetej decyzji byl fakt, ze okres pomiedzy spisami jest zbyt krutki, aby zaobserwowane tendencje przeniesc na okres prognozy.

W rezultacie podstawę do opracowania projekcji gospodarstw domowych stanowiły następujące materiały-źródłowe:

- wyniki Narodowego Spisu Powszechnego z 1970 r. (dla Polski oraz w przekroju wojewódzkim)¹¹, zawierające dane o cechach demograficznych osób tworzących gospodarstwa domowe,
- prognoza ludności według stanu cywilnego do 2000 r.¹²

4. Analiza danych wyjściowych do prognozy

Podstawą do oceny przyszłych tendencji w kształtowaniu się liczby i struktury gospodarstw domowych jest analiza danych wyjściowych umożliwiająca wyodrębnienie czynników mających decydujący wpływ na proces tworzenia tych gospodarstw. Fakt dysponowania wynikami tylko jednego spisu nie pozwala ustalić głównych tendencji rozwoju omawianego zjawiska w czasie. W tej sytuacji najwłaściwszym postępowaniem wydaje się porównanie podstawowych relacji w przekroju regionalnym z uwzględnieniem podziału miasto-wieś.

¹¹ Przyjęto podział na 17 województw, taki jaki został uwzględniony w NSP 1970 r.

¹² Prognozę tę opracowano w Zakładzie Demografii i Statystyki UI.

4.1. Miasta

Stan ludności miast pozostającej w gospodarstwach domowych w 1970 r. określa liczba 16 329,3 tys. osób. Ludność ta tworzyła 5390,2 tys. gospodarstw domowych o przeciętnej wielkości 3,03 osób. Około 15% ogółu ludności w gospodarstwach domowych stanowią osoby w wieku 60 i więcej lat. Kierowały one 1181,2 tys. gospodarstw, co stanowi ok. 22% ogólnej ich liczby w miastach Polski. Przeciętna wielkość gospodarstwa domowego, którego głową jest osoba w starszym wieku była znacznie niższa od średniej ogólnej dla miast i wynosiła w 1970 r. 2,13 osób na gospodarstwo.

Bardziej wnikliwą analizę kreowania gospodarstw domowych przez poszczególne kategorie ludności przeprowadzimy na podstawie współczynników częstości obliczonych według wieku, płci i stanu cywilnego (tab. 1).

Najwyższy poziom współczynników obserwujemy wśród ludności pozostającej w związkach małżeńskich i to we wszystkich rozpatrywanych grupach wieku. Osoby w stanie małżeńskim tworzą w zasadzie gospodarstwa wieloosobowe, przy czym są to w dominującym stopniu małe gospodarstwa, najczęściej 2- i 3-osobowe.

Ludność, która kiedykolwiek pozostawała w związkach małżeńskich częściej tworzy gospodarstwa domowe niż kawalerowie i panny, chociaż i wśród tych ostatnich obliczone współczynniki częstości są stosunkowo wysokie. Osoby będące w stanie pozamałżeńskim są najczęściej głowami 1-osobowych gospodarstw domowych.

Analizując współczynniki częstości tworzenia gospodarstw domowych w przekroju terytorialnym (wg województw) doszliśmy do wniosku, że obszar całego kraju możemy podzielić w przybliżeniu na trzy regiony różniące się poziomem tych współczynników:

- 1) województwa północne, gdzie częstość tworzenia gospodarstw domowych kształtuje się na poziomie wyższym od średniej ogólnej dla miast,
- 2) województwa centralne i zachodnie o poziomie współczynników zbliżonym do średniej,
- 3) województwa wschodnie, gdzie poziom częstości tworzenia gospodarstw domowych jest niższy w porównaniu z przeciętną dla ogółu miast.

Współczynniki częstości tworzenia gospodarstw domowych
dla ludności w wieku 60 lat i więcej w miastach 1970 r.

Cechy głowy gospodarstwa domowego	Ludność ogółem w tys.	Częstość tworzenia gospodarstw domowych					
		ogółem	w tym o liczbie osób				
			1	2	3	4	5 i więcej
MĘZCZYŹNI							
Kawalerowie							
60-69	15,1	0,700	0,558	0,103	0,029	0,007	0,003
70 lat i więcej	6,5	0,633	0,505	0,097	0,023	0,005	0,003
Żonaci ^a							
60-69	470,0	0,941	0,018	0,470	0,239	0,118	0,096
70 lat i więcej	181,4	0,877	0,018	0,628	0,148	0,046	0,037
Pozostali							
60-69	43,4	0,851	0,567	0,153	0,067	0,036	0,028
70 lat i więcej	54,7	0,639	0,464	0,106	0,035	0,017	0,017
KOBIETY							
Panny							
60-69	76,3	0,666	0,535	0,101	0,021	0,006	0,003
70 lat i więcej	54,4	0,570	0,484	0,070	0,012	0,002	0,002
Pozostale							
60-69	323,3	0,710	0,467	0,147	0,051	0,025	0,020
70 lat i więcej	355,3	0,501	0,382	0,081	0,022	0,009	0,007

^a Głową gospodarstwa jest mąż lub żona.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych NSP 1970 r., Struktura demograficzna i zawodowa ludności. Gospodarstwa domowe, Polska, Warszawa 1972, tab. 41, s. 484.

Powyższy podział dotyczy w zasadzie ogółu ludności tworzącej gospodarstwa domowe sklasyfikowanej według wieku, płci i stanu cywilnego.

Klasyfikacji omawianych współczynników można również dokonać według stopnia uprzemysłowienia poszczególnych regionów. Częstość tworzenia gospodarstw domowych osiąga najwyższy poziom w

Tabela 2

Gospodarstwa domowe kierowane przez ludność w wieku 60 i więcej lat wg liczby osób oraz płci, wieku i stanu cywilnego głowy gospodarstwa w miastach w 1970 r.

Płeć, wiek, stan cywilny, głowy gospodarstwa	Gospodarstwa domowe					
	ogółem w tys.	w tym o liczbie osób				
		1	2	3	4	5 i więcej
		w % ogółu gospodarstw				
MĘZCZYŹNI						
Kawalerowie						
60-69	10,6	79,6	14,8	4,1	1,0	0,5
70 i więcej	4,1	79,6	15,4	3,7	0,8	0,5
Żonaci ^a						
60-69	445,5	1,9	45,9	25,5	12,5	10,2
70 i więcej	159,8	2,0	71,5	16,9	5,3	4,3
Pozostali						
60-69	37,2	66,6	17,9	7,9	4,3	3,3
70 i więcej	34,9	72,5	16,6	5,5	2,7	2,7
KOBIECY						
Panny						
60-69	50,8	80,4	15,1	3,2	0,9	0,4
70 i więcej	31,0	84,9	12,2	2,2	0,4	0,3
Pozostałe						
60-69	229,5	65,7	20,7	7,2	3,6	2,8
70 i więcej	178,0	76,2	16,1	4,3	1,8	1,6

^a Głową gospodarstwa jest mąż lub żona.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych NSP.

województwach o rozwiniętym przemyśle, szczególnie ciężkim (np. katowickie, szczecińskie).

Analizując strukturę gospodarstw domowych według liczby osób (tab. 2) doszliśmy do następujących wniosków:

- ludność pozostająca w związkach małżeńskich tworzy w zasadzie gospodarstwa wieloosobowe, w dominującym stopniu są to małe zespoły osób. Niemal połowę ogółu gospodarstw kierowanych przez żonaty w wieku 60-69 lat stanowią gospodarstwa 2-osobowe (49,9%), ponad 25% - 3 osobowe. Wskaźniki te ulegają istotnym zmianom dla ludności w wieku 70 i więcej lat. Wzrasta udział gospodarstw 2-osobowych (do 71,5%), natomiast obniża się odsetek gospodarstw dużych, szczególnie 4- i więcej osobowych (z 22,7% w wieku 60-69 lat do 9,6% w wieku 70 i więcej lat);

- charakterystyczną cechą struktury gospodarstw domowych kierowanych przez osoby pozostające w pozamałżeńskim stanie jest duży odsetek gospodarstw 1-osobowych. Jest on szczególnie wysoki w zbiorowości gospodarstw tworzonych przez kawalerów i panny (ok. 80%), na nieco niższym poziomie kształtuje się wśród gospodarstw osób w tzw. pozostałym stanie cywilnym (ok. 66% w wieku 60-69 lat i ponad 70% w wieku 70 i więcej lat).

W ostatniej z omawianych kategorii ludności około 30% stanowią gospodarstwa wieloosobowe, przy czym są one na ogół małe, najczęściej 2-osobowe.

Przedstawione główne tendencje w kształtowaniu się struktury gospodarstw domowych według liczby osób dla ludności ogółu miast w wieku 60 i więcej lat znajdują potwierdzenie w przekroju terytorialnym według województw. Różnice dotyczą jedynie poziomu indywidualnych wskaźników charakteryzujących udział gospodarstw o określonej liczbie osób w ogólnej ich liczbie dla danej grupy wieku, płci i stanu cywilnego. Generalnie możemy stwierdzić, że przeciętnie liczniejsze gospodarstwa występują w województwach wschodnich, natomiast mniej liczne w regionach północnych i centralnych.

4.2. Wieś

Stan ludności zamieszkałej w 1970 r. w gospodarstwach domowych na wsi wynosił 15 421,3 tys. osób, w tym 21,3% stanowiła

Tabela 3

Współczynniki tworzenia gospodarstw domowych dla ludności
w wieku 60 lat i więcej na wsi w 1970 r.

Cechy głowy gospodarstwa domowego	Ludność ogółem w tys.	Częstość tworzenia gospodarstw domowych					
		ogółem	w tym o liczbie osób				
			1	2	3	4	5 i więcej
MEŻCZYŹNI							
Kawalerowie							
60-69	22,4	0,509	0,305	0,122	0,050	0,017	0,015
70 lat i więcej	9,2	0,414	0,271	0,090	0,031	0,012	0,010
Żonaci ^a							
60-69	571,9	0,928	0,009	0,335	0,221	0,134	0,229
70 lat i więcej	230,9	0,794	0,009	0,451	0,135	0,058	0,141
Pozostali							
60-69	50,0	0,753	0,310	0,136	0,087	0,071	0,149
70 lat i więcej	79,7	0,475	0,252	0,072	0,038	0,030	0,083
KOBIETY							
Panny							
60-69	52,9	0,403	0,285	0,079	0,021	0,008	0,010
70 lat i więcej	36,8	0,350	0,275	0,055	0,012	0,004	0,004
Pozostałe							
60-69	273,8	0,567	0,268	0,125	0,058	0,041	0,075
70 lat i więcej	327,9	0,333	0,216	0,055	0,021	0,013	0,028

^a Głową gospodarstwa jest mąż lub żona.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych NSP 1970 r., tabl. 41, s. 485.

ludność w wieku 60 i więcej lat. Osoby w starszym wieku kierowały 1107,2 tys. gospodarstw domowych, których udział w ogólnej ich liczbie na wsi kształtował się na poziomie ok. 30%. Przeciętna wielkość gospodarstw kierowanych przez ludność w wieku 60 lat i więcej wynosiła 2,94 osób w stosunku do 3,87 dla ogółu gospodarstw wiejskich.

Najczęściej głowami gospodarstw domowych są osoby pozostające w związkach małżeńskich (tab. 3). Żonaci tworzą na ogół gospodarstwa wieloosobowe, w dominującym stopniu 2-osobowe, chociaż kierowanie gospodarstwem 5- i więcej osobowym nie należy do rzadkości.

Następną grupą charakteryzującą się wysokim poziomem współczynników są osoby w tzw. pozostałym stanie cywilnym. Tworzą one przede wszystkim gospodarstwa 1- lub 2-osobowe. Wśród liczniejszych gospodarstw częściej spotykamy osoby kierujące 5- i więcej osobowym niż 3- czy 4-osobowym gospodarstwem. Sytuacja ta charakterystyczna jest zarówno dla zbiorowości mężczyzn jak i kobiet.

Znacznie niższy poziom współczynników, w porównaniu z omówionymi, obserwujemy w grupie kawalerów i panien. Osoby te tworzą najczęściej gospodarstwa małe, w dominującym stopniu 1-osobowe.

Zaobserwowane ogólne tendencje w kształtowaniu się współczynników na wsi znajdują potwierdzenie w przekroju wojewódzkim. Pewne różnice dają się zauważyć w poziomie indywidualnych współczynników obliczonych dla odpowiednich kategorii ludności w 17 województwach. Zróżnicowanie to jest stosunkowo niewielkie w zbiorowości mężczyzn, np.:

- dla żonatyh w wieku 60-69 lat średni poziom częstości wynosi 0,944 przy wahaniami regionalnych 0,919 w woj. bydgoskim do 0,955 w woj. katowickim; w wieku 70 i więcej lat analogicznie - 0,807 przy rozpiętości 0,713 w woj. bydgoskim do 0,872 w woj. katowickim;

- dla mężczyzn w pozostałym stanie cywilnym ogólny współczynnik na wsi w wieku 60-69 lat kształtuje się na poziomie 0,753 przy wahaniami regionalnych od 0,703 w woj. bydgoskim i lubelskim do 0,800 w woj. wrocławskim; w wieku 70 i więcej lat - 0,475 przy rozpiętości od 0,366 w woj. bydgoskim do 0,571 w woj. katowickim.

Relatywnie większe zróżnicowanie współczynników w stosunku do średnich obserwujemy w populacji kobiet, przy czym najwyższy ich poziom notujemy na ogół w woj. katowickim, najniższy w woj. białostockim. Przykładowo: dla pań w wieku 60-69 lat częstość tworzenia gospodarstw domowych waha się w granicach od 0,296 do 0,543 w stosunku do średniej wynoszącej 0,403; dla wdów, rozwiedzionych i separowanych w wieku 60-69 lat wahania regionalne wynoszą 0,399-0,695 w stosunku do poziomu średniego 0,567 dla ogółu, w wieku 70 i więcej lat analogicznie 0,201-0,509, przy średniej dla wsi - 0,333.

Analizując strukturę gospodarstw domowych według liczby osób możemy sformułować następujące wnioski:

- osoby pozostające w stanie małżeńskim tworzą na ogół gospodarstwa wieloosobowe. W zbiorowości tej dominują głowy gospodarstw 2-osobowych, przy jednocześnie stosunkowo wysokich odsetkach gospodarstw 5- i więcej osobowych. W wieku 60-69 lat ponad 36% żonaty kieruje 2-osobowymi gospodarstwami, a ok. 1/4 jest głowami gospodarstw 5- i więcej osobowych. Wśród żonaty w wieku 70 i więcej lat wzrasta odsetek gospodarstw 2-osobowych (56,6%), obniża się natomiast udział liczniejszych (3- i 4-osobowych), przy czym nadal stosunkowo wysoki wskaźnik przypada na gospodarstwa 5- i więcej osobowe (około 18%);

- ludność w tzw. pozostałym stanie cywilnym tworzy w dominującym stopniu gospodarstwa 1-osobowe. Występują tu jednak pewne różnice w kształtowaniu się proporcji w zależności od płci głowy gospodarstwa. W zbiorowości kobiet wyraźnie dominują gospodarstwa małe, szczególnie 1-osobowe (ponad 47% ogółu gospodarstw w wieku 60-69 lat i około 65% w wieku 70 i więcej lat), a następnie 2-osobowe (analogicznie ok. 23% w wieku 60-69 lat i ok. 17% w wieku 70 i więcej lat), natomiast wśród mężczyzn obok najwyższych udziałów gospodarstw 1-osobowych (ponad 37% w wieku 60-69 lat i ok. 38% w wieku 70 i więcej lat), występuje znaczny odsetek 5- i więcej osobowych gospodarstw (ok. 20% w wieku 60-69 lat i ok. 18% w wieku 70 i więcej lat);

- kawalerowie i panny są na ogół głowami gospodarstw małych. Najwyższe odsetki przypadają na 1-osobowe, a następnie 2-osobowe gospodarstwa.

Porównania struktury gospodarstw domowych według liczby osób w przekroju terytorialnym wykazały, że:

- w województwach wschodnich występują relatywnie wysokie odsetki (w stosunku do średnich) dużych liczebnie gospodarstw kierowanych przez osoby starsze. Dotyczy to szczególnie ludności w wieku 60-69 lat pozostającej w związkach małżeńskich, wśród której dominują głowy gospodarstw 5- i więcej osobowych;
- najwyższy odsetek gospodarstw małych, niemal dla wszystkich rozpatrywanych kategorii ludności, występuje w województwach północnych oraz woj. katowickim;
- w pozostałych regionach kraju poziom omawianych wskaźników jest zbliżony do średnich dla ogółu ludności wsi.

5. Prognoza gospodarstw domowych dla ludności w wieku 60 i więcej lat na okres 1980-2000

5.1. Założenia przyjęte w prognozie

Jak wspomiano, w p. 2, rachunki prognostyczne zostały przeprowadzone w dwóch wariantach. W wersji I przyjęto założenie o stałości współczynników częstości tworzenia gospodarstw domowych dla wszystkich rozpatrywanych kategorii ludności, tzn. rzeczywiste współczynniki z 1970 r. zostały przeniesione na kolejne lata prognozy. Szacunku struktury gospodarstw domowych według liczby osób dla ludności miast i wsi dokonano posługując się wskaźnikami struktury obliczonymi na podstawie danych NSP 1970 r.

W wariancie II podstawę skonstruowania prognozy stanowiły hipotetyczne współczynniki częstości tworzenia gospodarstw domowych oraz wskaźniki struktury charakteryzujące udział gospodarstw domowych o określonej wielkości w ogólnej ich liczbie.

Przed przystąpieniem do omówienia przyjętych założeń co do kierunku zmian wymienionych mierników, scharakteryzujemy krótko czynniki mające decydujący wpływ na ich rozwój w czasie.

Ogół czynników możemy podzielić na dwie kategorie: demograficzne i pozademograficzne. Do pierwszej z wymienionych grup należy zaliczyć wiek, płeć oraz stan cywilny głowy gospodarstwa domowego. Analiza danych wyjściowych do prognozy wykazała dość istotne różnice w poziomie współczynników częstości tworzenia gospodarstw domowych oraz wskaźników charakteryzujących strukturę wielkości gospodarstw w zależności od kategorii demograficz-

nej osób kierujących tymi gospodarstwami. Należy więc sądzić, że przyszła liczba i struktura gospodarstw domowych zdeterminowana będzie w dużym stopniu zmianami w liczbie i proporcjach starszego odłamu ludności według podstawowych cech demograficznych.

Przewidywane do 2000 r. przeobrażenia w strukturze ludności według wieku, płci i stanu cywilnego wskazują, że szczególnie korzystnie z punktu widzenia tworzenia gospodarstw domowych będzie się kształtowała struktura starszego odłamu ludności według stanu cywilnego. Wśród wzrastających szeregów ludności w wieku 60 i więcej lat ok. 68% w 2000 r. będzie pozostawało w związkach małżeńskich¹³. Współmałżonkowie stanowią dominującą grupę w zbiorowości głów gospodarstw domowych. Drugą co do wielkości kategorią wśród głów gospodarstw są osoby w pozostałym stanie cywilnym. Przewiduje się, że liczba ich będzie wykazywała tendencję rosnącą - w ciągu niemal całego okresu objętego prognozą. Możemy więc przypuszczać, że czynniki natury demograficznej będą wpływały na wzrost częstości tworzenia gospodarstw domowych przez ludność w wieku 60 i więcej lat.

Istotną rolę w kreowaniu gospodarstw domowych odgrywają czynniki natury pozademograficznej. W tym przypadku łatwiej wymienić główne przyczyny wpływające na poziom współczynników częstości niż statystycznie ocenić ich oddziaływanie.

Poprawa warunków materialnych ludności stwarza sprzyjającą sytuację do tworzenia samodzielnych gospodarstw domowych. Dotyczy to w dużym stopniu osób w starszym wieku. Znaczna część tej populacji, wychodząc z czynnego życia zawodowego, dysponować będzie własnym źródłem utrzymania, co stworzy realne możliwości kreowania odrębnych gospodarstw.

Oczywiście, proces tworzenia tych gospodarstw będzie uwarunkowany sytuacją mieszkaniową zarówno osób w starszym wieku jak i młodszego pokolenia, tzn. dzieci współzamieszkujących z rodzicami¹⁴. Łatwość otrzymania własnego mieszkania jest niewątpliwie okolicznością sprzyjającą do usamodzielnienia się jed-

¹³ B. Nowakowska, W. Obraniak, D. Rogalska, Przewidywane zmiany w strukturze starszego odłamu ludności według stanu cywilnego. Zakład Demografii i Statystyki UŁ, maszynopis.

¹⁴ Z. Barszczevska, Osoby starsze w nowych mieszkaniach i osiedlach, "Biuletyn IBM" 1964, nr 1.

nych lub drugich. Wpływ tego czynnika przy relatywnej poprawie sytuacji ekonomicznej może mieć różnokierunkowy charakter. Będzie on czynnikiem hamującym w kierunku dzielenia się dużych gospodarstw domowych, gdy warunki mieszkaniowe będą dogodne dla osób współzamieszkujących¹⁵. Sytuacja taka może wystąpić przy dużym udziale budownictwa jednorodzinnego w ogólnej liczbie zasobów mieszkaniowych. Zjawisko to jest obecnie charakterystyczne przede wszystkim na wsi, chociaż i w miastach obejmuje coraz szersze kręgi społeczeństwa.

Spośród innych czynników należy wymienić opiekę nad ludźmi starszymi, możliwość sprawowania jej przez członków rodziny, czy w przypadku osób samotnych, przez odpowiednie organizacje społeczne.

Nie sposób pominąć grupy czynników mających wpływ na ewolucję pewnych norm i zwyczajów mających swe odbicie w poglądach na temat roli osoby w starszym wieku w rodzinie. Zagadnienie to ma głęboki aspekt socjologiczny i wymaga szerokich badań.

Powstaje więc pytanie, czy czynniki natury pozademograficznej będą wpływały na wzrost, czy spadek częstości tworzenia gospodarstw domowych. Wydaje się, że można założyć dodatnie ich oddziaływanie z punktu widzenia tworzenia gospodarstw domowych. Przemawiają za tym następujące argumenty:

- poprawa sytuacji mieszkaniowej, związana z wysoką aktywnością zawodową osób, które będą wkraczały w przyszłości w szeregi starszego odłamu społeczeństwa, stworzy realne szanse kreowania odrębnych gospodarstw domowych (mieszkających wspólnie z innym gospodarstwem lub samodzielnie);

- w okresie perspektywicznym należy również spodziewać się zacierania różnic w tradycjach i obyczajach w kierunku upowszechniania się takich form, jakie są charakterystyczne dla większości ośrodków miejskich, a nawet wielkomiejskich.

Z przeglądu podstawowych czynników mających decydujący wpływ na tworzenie gospodarstw domowych wynika, że wszystkie będą stwarzały dogodną sytuację z punktu widzenia kreowania gospodarstw domowych. Należy więc założyć wzrost współczynników częstości. Do jakiego poziomu? Na to pytanie trudno odpowiedzieć, mo-

¹⁵ D. K o z i ń s k a, Problemy mieszkaniowe ludności starszej, "Sprawy Mieszkaniowe" 1969, nr 2-3.

żemy posłużyć się jedynie rzeczywistymi wskaźnikami obliczonymi dla województw. Wykorzystując powyższe informacje przyjęto następujące założenia:

- dla żonatyh poziom częstości będzie się kształtował do 2000 r. na wysokości bliskiej 100%, ale górnej granicy nigdy nie osiągnie. Jako wyjściowe przyjęto takie same współczynniki, jak w wariantcie I prognozy;

- dla pozostałych grup stanu cywilnego przyjęto w docelowym roku prognozy maksymalny poziom współczynników, jaki osiągnięto w przekroju wojewódzkim.

Założenia dotyczące struktury gospodarstw domowych według liczby osób opracowano na podstawie udziałów gospodarstw o odpowiedniej liczebności w ich ogólnej liczbie.

Dla miast przyjęto wzrost udziału gospodarstw małych, przy jednoczesnym spadku dużych, szczególnie 4- i więcej osobowych. Posłużono się przy tym strukturą gospodarstw domowych w przekroju terytorialnym. W docelowym roku prognozy przyjęto strukturę tego województwa, które charakteryzowało się najniższym udziałem gospodarstw jedno-, dwu- i trzyosobowych.

Dla wsi obliczono średnie wskaźniki struktury poszczególnych typów gospodarstw z indywidualnych danych dla województw. Pominęto przy tym te jednostki, w których wskaźniki struktury bardzo odbiegały od przeciętnych dla wsi (województwa wschodnie, gdzie notujemy bardzo wysokie udziały licznych gospodarstw). W docelowym roku prognozy przyjęto strukturę gospodarstw domowych województwa, które było najbardziej zbliżone do obliczonej średniej z wybranych regionów.

Przyjęte założenia mogą wydawać się dyskusyjne. Dysponowanie jednak materiałem źródłowym jednego spisu sprawia, że jakiegokolwiek inne hipotezy mogłyby być problematyczne.

6.2. Wyniki prognozy

Według szacunków pierwszego wariantu prognozy (tab. 4) liczba gospodarstw domowych kierowanych przez osoby w wieku 60 lat i więcej w miastach wzrośnie z 1181,2 tys. w 1970 r. do 2472,9 tys. w 2000 r., tzn. zwiększy się ponad dwukrotnie w ciągu trzydziestolecia. Na wsi przyrost ten będzie relatywnie niewie-

Tabela 4

Przewidywana liczba gospodarstw domowych kierowanych przez osoby w wieku 60 lat i więcej
w miastach i na wsi (wariant I)

Rok	Gospodarstwa domowe wg liczby osób											
	ogółem	1	2	3	4	5 i więcej	ogółem	1	2	3	4	5 i więcej
	w tys.						w %					
	Miasta											
1970 ^a	1181,2	428,8	438,2	171,3	79,1	63,8	100,0	36,3	37,1	14,5	6,7	5,4
1980	1415,4	506,7	549,3	199,6	87,6	72,2	100,0	35,8	38,8	14,1	6,2	5,1
1990	2093,6	649,0	847,9	328,7	146,6	121,4	100,0	31,0	40,5	15,7	7,0	5,8
2000	2472,9	692,4	1070,8	395,7	173,1	140,9	100,0	28,0	43,3	16,0	7,0	5,7
	Wieś											
1970 ^a	1107,2	169,4	351,0	217,0	135,1	234,7	100,0	15,3	31,7	19,6	12,2	21,2
1980	1035,6	218,5	360,4	170,9	97,3	188,5	100,0	21,1	34,8	16,5	9,4	18,2
1990	1022,8	188,2	356,0	176,9	107,4	194,3	100,0	18,4	34,8	17,3	10,5	19,0
2000	1112,5	183,0	413,5	195,2	110,2	210,6	100,0	16,4	37,2	17,5	9,9	19,0

^a Dane NSP 1970 r.

lki i wyniesie ok. 5% w docelowym roku prognozy w stosunku do 1107,2 tys. gospodarstw zarejestrowanych w 1970 r.

Przewiduje się znaczne różnice w strukturze gospodarstw domowych według liczby osób w miastach i na wsi, a mianowicie:

- w miastach obserwujemy tendencję w kierunku tworzenia gospodarstw małych. Wzrastać będzie udział gospodarstw 2- i 3-osobowych (z ok. 52% w 1970 r. do około 59% w docelowym roku prognozy), przy minimalnym spadku w 2000 r. gospodarstw 1-osobowych, chociaż stanowią one będą nadal znaczny odsetek (28%) ogółu gospodarstw domowych kierowanych przez ludność w starszym wieku,

- na wsi proporcje poszczególnych typów gospodarstw są rozłożone bardziej równomiernie. Dominować będą gospodarstwa 2-osobowe (ponad 37% w 2000 r.), ale jednocześnie znaczny odsetek osób starszych kierować będzie nadal licznymi gospodarstwami. Według szacunku ludność w wieku 60 i więcej lat tworzyć będzie w 2000 r. 1112,5 tys. gospodarstw domowych. Ponad 46% ogółu stanowią będą gospodarstwa 3- i więcej osobowe, w tym w ok. 19% osób w starszym wieku kierować będzie 5- i więcej osobowym gospodarstwem.

Omówiony wariant prognozy odzwierciedla przyszłe zmiany w liczbie gospodarstw domowych spowodowane wzrostem ludności oraz przekształceniami w jej strukturze demograficznej. Dlatego traktujemy go jako szacunek minimalny, stanowiący płaszczyznę porównań do prognozy opartej na zmiennych częstościach tworzenia gospodarstw domowych. Podstawę do dalszych badań związanych z szacowaniem szeroko pojętych potrzeb starszego odłamu społeczeństwa stanowić powinien II wariant prognozy gospodarstw domowych, którego wyniki przedstawiono w tab. 5.

Przewiduje się, że liczba gospodarstw domowych w latach 1980-2000 będzie systematycznie wzrastać, osiągając w docelowym roku prognozy 2692,7 tys. w miastach i 1235,9 tys. na wsi. Jest ona wyższa o 1511,5 tys. w miastach (tj. o ok. 128%) i o 128,7 tys. (tj. o 11,6%) na wsi od liczby gospodarstw zarejestrowanych w 1970 r. Tempo przyrostu będzie zróżnicowane w poszczególnych dziesięcioleciach wykazując odmienny kierunek zmian w przekroju miasto-wieś.

W miastach szybsze tempo przyrostu przypadają będzie na lata 1981-1990 (ok. 51,8%), po czym nastąpi jego spadek w latach 1991-2000 (21,4%).

Tabela 5

Przewidywana liczba gospodarstw domowych kierowanych przez osoby w wieku 60 lat i więcej
w miastach i na wsi (wariant II)

Rok	Gospodarstwa domowe wg. liczby osób											
	ogółem	1	2	3	4	5 i więcej	ogółem	1	2	3	4	5 i więcej
	w tys.						w %					
	Miasta											
1980	1461,0	533,3	571,2	203,1	87,7	65,7	100,0	36,5	39,1	13,9	6,0	4,5
1990	2217,5	714,0	920,3	341,5	141,9	99,8	100,0	32,2	41,5	15,4	6,4	4,5
2000	2692,7	810,6	1200,9	417,4	158,7	105,1	100,0	30,1	44,6	15,5	5,9	3,9
	Wieś											
1980	1076,0	236,7	390,6	173,2	99,0	176,5	100,0	22,0	36,3	16,1	9,2	16,4
1990	1100,1	224,4	422,4	187,0	103,4	162,9	100,0	20,4	38,4	17,0	9,4	14,8
2000	1235,9	231,1	520,3	211,3	112,5	160,7	100,0	18,7	42,1	17,1	9,1	13,0

Źródło: szacunki własne,

Na wsi w latach 1981-1990 tempo przyrostu liczby gospodarstw domowych będzie niewielkie (2,2%), natomiast znaczny wzrost nastąpi w latach 1991-2000 (o 12,3%).

Wzrastającej liczbie gospodarstw domowych towarzyszyć będą zmiany w ich strukturze według liczby osób:

- w miastach osoby w starszym wieku tworzyć będą w dominującym stopniu gospodarstwa małe, szczególnie 2-osobowe (44,6%). Znaczny odsetek (ponad 30% w 2000 r.) przypadając będzie na gospodarstwa osób samotnych, chociaż w badanym okresie zauważa się systematyczny spadek tego wskaźnika;

- na wsi obserwować będziemy zmniejszanie się odsetka gospodarstw 1-osobowych oraz 5- i więcej osobowych. Tendencji tej towarzyszyć będzie stały wzrost zarówno liczby jak i udziału w ogólnej liczbie gospodarstw, zespołów 2- i 3-osobowych.

Przedstawione dwie wersje prognozy różnią się co do przewidywań zarówno w zakresie stanu gospodarstw domowych, jak i stopnia przekształceń w ich strukturze według liczby osób. Wynika to z faktu, że wariant pierwszy nie uwzględnia zmian w częstotliwości tworzenia gospodarstw domowych, wynikających z działania czynników pozademograficznych.

Wariant drugi, łączący wpływ zarówno przesłanek natury demograficznej jak i społecznej, ekonomicznej itp. na skłonność do kreowania gospodarstw domowych wydaje się bardziej realny.

7. Zakończenie

W opracowaniu podjęto próbę sporządzenia prognozy gospodarstw domowych kierowanych przez osoby w wieku 60 i więcej lat. Wyniki badania wykazały, że postępujący proces starzenia się naszego społeczeństwa pociągać będzie za sobą istotne przeobrażenia w liczbie i strukturze demograficznej podstawowych zespołów ludzkich, jakimi są gospodarstwa domowe. Szacunki prognostyczne przedstawiają statystyczny obraz ewolucji gospodarstw domowych w najbliższym dwudziestolecu. Kierunki przyszłych zmian można scharakteryzować następująco:

- systematyczny wzrost liczby gospodarstw domowych kierowanych przez osoby starsze, szczególnie dynamiczny w miastach;
- przeobrażenia w strukturze gospodarstw domowych według li-

czy osób, idące w kierunku zmniejszenia się ich liczebności; proces ten przebiegać będzie znacznie szybciej w miastach niż na wsi.

Powyższe spostrzeżenia powinny stanowić podstawę dalszych badań. Ważnym zagadnieniem jest dokładne rozpoznanie podstawowych cech demograficznych, zawodowych, społecznych osób wchodzących w skład gospodarstw wieloosobowych kierowanych przez ludność w starszym wieku. Specjalne badania powinny objąć gospodarstwa 1-osobowe, które są często tworzone przez osoby zupełnie samotne, a więc wymagające szczególnej troski społeczeństwa.

Kazimiera Nowak-Sapota

FORECAST FOR HOUSEHOLDS RUN BY ELDERLY PERSONS

The paper is an attempt at preparing a forecast concerning households in Poland run by elderly people of 60 and more years of age.

The estimates are based on the data provided by the National Census of 1970 and they encompass future changes:

- in the number of households run by elderly people,
- in the structure of these households according to the number of persons.

The transformations in this area are presented in the town-country cross-section for the years 1980-2000 with a special attention focusses on three time periods: 1980, 1990, 2000.

The estimate of the number and structure of households was made in two variants differing in their assumptions are regards the future level of coefficients of frequency in establishing these households:

the first one - taking into account the fixed coefficients till 2000 estimated on the basis of the data provided by the National Census of 1970;

the second one - assuming for growth in the level of coefficients.

The results of the forecast outline the future trends of changes in the number and structure of households run by the population of 60 and more years of age.